

Oud is niet afgeleefd

Dominique Verté, Ingrid Ponjaert-Kristoffersen, Christel Geerts

VUB

Er bestaan geen simpele oplossingen voor de complexe problemen van de toenemende veroudering. Maar als we een dualisering in onze samenleving willen voorkomen, dan moet veel nagedacht en gepraat worden; en zeker niet alleen met ouderen. Want het gaat hier over de fundamentele maatschappelijke keuze: welk soort maatschappij willen wij, en welke rol spelen ouderen én jongeren daarin? Het is immers terecht dat Koen Raes in zijn artikel 'Leven met ouder worden, leven met sterven' opmerkt dat er iets mis is met de interactie tussen de huidige groep ouderen en de Westerse samenleving. Wij willen daaraan nog een aantal andere aspecten toevoegen.

Rechten of plichten

Het vooruitzicht is dat we met zijn allen langer zullen leven. Paradoxaal genoeg durven weinigen de realiteit van het oud worden onder ogen zien. Weinigen beschouwen zichzelf als 'oud'. De maatschappelijke aversie ten opzichte van ouderen wordt het best geïllustreerd door het feit dat men begrippen als 'de derde leeftijd' en 'ouderlingen' nog steeds associeert met negatieve ouderdomsbeelden zoals uitgeblust, incompetent, afgetakeld, nutteloos, ziek. Dergelijke vooroordelen hebben een belangrijke invloed, zowel op de verwachtingen die de maatschappij stelt t.o.v. ouderen als op de betrokkenheid van ouderen t.o.v. het maatschappelijk gebeuren.

Aan ouderen worden, eens zij het arbeidscircuit hebben verlaten, geen maatschappelijke verwachtingen meer gesteld. Bovendien wordt het pensioenbeleid steeds meer geleid door de tewerkstelling, waardoor pensioenrecht voor velen pensioenplicht wordt. Het begrip 'maatschappelijke uitstoting' wordt voor ouderen tussen 55 en 65 jaar een realiteit, vooral met betrekking tot het verlies van arbeid. Oudere werknemers verla-

ten steeds vroeger het arbeidsproces. Dit proces van vervroegde uittreding wordt steeds duurder. Hierdoor wordt trouwens heel wat 'human capital' vernietigd of onbenut gelaten. De discussie over de legitieme pensioengerechtigde leeftijd zal daarom ongetwijfeld gevoerd moeten worden. Daarbij kunnen elementen als verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd, de globale herverdeling van de arbeid en principes van levensloop georiënteerde arbeidscarrières, in overweging genomen worden.

Deze discussie kan echter niet gevoerd worden zonder rekening te houden met werkloosheid in het algemeen en deze van jongeren in het bijzonder. Elke oplossing, die geen rekening houdt met de onderscheiden leeftijdsgroepen, zal onvermijdelijk een dualisering van de maatschappij tot gevolg hebben. De maatschappelijke positie van individuen en groepen is in onze meritocratische samenleving immers onlosmakelijk verbonden met activiteit en arbeid. Uitgedrukt in termen van solidariteit moeten wij voor de ouderen tussen 55 en 65 jaar een antwoord formuleren op de vraag: zijn arbeid en pensionering rechten dan wel plichten?

Agisme en participatie

Eens voorbij de 65 jaar heeft de 'maatschappelijke uitstoting' vooral betrekking op de leeftijdsdiscriminatie in politieke en maatschappelijke organisaties. Ook hier vinden wij een belangrijke voedingsbodem voor ongenoegen bij de ouderen. Vooral jong gepensioneerden, die beter opgeleid en mondiger zijn dan hun oudere voorgangers, nemen het steeds minder dat zij enkel op basis van hun leeftijd uitgesloten worden van deelname aan de politiek. In dit verband wordt het begrip 'agisme', wat duidt op discriminatie op basis van de (oudere) leeftijd, steeds meer in de mond genomen. Zij die deze 'sociale beweging'

van nabij volgen, zijn zich bewust van de kansen en de gevaren die een dergelijke evolutie, die in een stroomversnelling is geraakt, met zich meebrengt. Het verleden toont immers onomwonden aan welke problemen een gerontocratie, waarbij het vastklampen aan mandaten centraal stond, tot gevolg heeft voor het beleid en het functioneren van politieke partijen. Onverwerkte "trauma's" uit het verleden zijn echter slechte raadgevers voor toekomstige ontwikkelingen.

Het is slecht gesteld met de inspraak- en participatiemogelijkheden van ouderen. Wij stellen op alle beleidsniveaus een voortdurende toename vast van het aantal inspraakorganen. Tegenstanders van categoriale adviesraden stellen dat deze inspraakvorm segregatie van ouderen in de hand werkt. Zij vergeten daarbij echter dat het negeren van deze leeftijdsgroep nog minder aanleiding geeft tot hun integratie in de samenleving.

Er is duidelijk iets mis met de interactie tussen de huidige groep ouderen en de samenleving. Dat betreft vooral de communicatie. Categoriale adviesraden hebben dan ook als belangrijkste uitdaging om een communicatieplatform te zijn. Bovendien kunnen categoriale adviesraden een coördinerende en innoverende rol vervullen bij de responsabilisering van (jong) gepensioneerden bij de uitbouw van op solidariteit gefundeerde informele netwerken in de woonomgeving. Toch blijft het een evidentie dat volwaardige politieke participatie van ouderen slechts kan door het openstellen van de normale democratische structuren voor deze leeftijdsgroep. Niet alleen het gebrek aan feitelijke inspraak- en participatiemogelijkheden van ouderen en de macht van het getal (de ouderenpopulatie zal in de komende decennia bijna 30% van de populatie en meer dan een derde van het kiespubliek uitmaken), ook het ontstaan van steeds meer en versplinterde belangenorganisaties van ouderen nopen tot een urgent debat, wil men een verdere versnippering van het politieke landschap voorkomen.

Voor ouderen ontbreken de maatschappelijke condities om aan hun burgerschap een volwaardige invulling te geven. Burgerschap veronderstelt immers rechten en plichten van een individu in relatie tot de gemeenschap waartoe hij/zij be-

hoort. Enerzijds staan de inkomensafhankelijkheid, de zorgafhankelijkheid, de medicalisering, de negatieve beeldvorming, de paternalisering, het verlies van sociale rollen en de leeftijdsdiscriminatie, de integratie van ouderen in de samenleving in de weg. Anderzijds hebben ook heel wat ouderen weinig last van het feit dat zij ontheven zijn van hun burgerplichten en zich vooral beroepen op hun rechten als burger. Hiermee beweren wij niet dat de discussie over burgerlijke rechten en plichten enkel een zaak zou zijn voor ouderen.

De verzorgingsstaat geeft immers, paradoxaal genoeg, aanleiding tot een verhoogde staat van passiviteit (consumerische levensstijl) van het individu m.b.t. tot het eigen welzijn. Ook hier klinkt de roep naar meer rechten merkelijk luider dan het gefluister over de plichten. Wat ouderen onderscheidt van jongeren is dat aan de rechtenzijde essentiële elementen niet ingevuld zijn, terwijl aan de plichtenzijde elke formele rolinvulling ontbreekt. De verhoogde maatschappelijke welvaart enerzijds en de karakteristieken van de welvaartsstaat anderzijds, hebben de passiviteit van het individu t.o.v. het eigen welzijn in de hand gewerkt. De veroudering van de maatschappij maakt, samen met de economische omstandigheden, een herdenken van de als evident beschouwde rechten en plichten van de betrokkenen nodig.

Heterogene groep

Het is opmerkelijk dat ouderen doorgaans als een homogene groep beschouwd worden waarop een geglobaliseerde benadering kan toegepast worden. En dit terwijl de derde levensfase soms 40 jaar bedraagt! Nergens in de levensloop zijn de kenmerken van een leeftijdscategorie zo verschillend als in de ouderdom. Enerzijds is er de groep van jong gepensioneerden, die als gevolg van de gunstige economische omstandigheden in de jaren '60 en '70, een betere financiële positie heeft verworven. Het is vooral deze groep die door de 'commercie', omwille van haar consumptiegerichtheid, een bestedingspatroon opgelegd wordt en de positievere connotatie 'senior' meekrijgt. Anderzijds ontstaat er, als gevolg van de verzilvering binnen de vergrijzing (het toene-

mende aantal hoogbejaarden), een steeds grotere groep van vooral hoogbejaarde alleenstaande vrouwen, die dreigen te marginaliseren. Hun inkomenspositie, hun woonomstandigheden en hun maatschappelijke autonomie steken schril af ten opzichte van wat wij eufemistisch de WOOPIES (Well Off Older People) kunnen noemen. Er dreigt een cultuur te ontstaan waarbij ouderen vooral jong, dynamisch, mondig en bovenal consumptief moeten zijn, terwijl zorgbehoevende hoogbejaarden verwezen worden naar pre-mortuarium bedrijven. Hierdoor ontstaat een dualisering binnen de bejaardenbevolking. Dit maakt een nieuwe invulling van het begrip 'intergenerationele solidariteit' evenals een heroriëntatie van het ouderenbeleid noodzakelijk.

Thuiszorg en mantelzorg

In het verleden was het ouderenbeleid quasi synoniem voor zorgbeleid. De institutionele zorgverlening richtte zich in hoofdzaak op de acute speerpunteneeskunde, waarbij behandelen ('cure') en techniciteit centraal stonden. De aandacht voor het welzijn van de bewoners en de kwaliteitszorg ('care') waren hierbij van ondergeschikt belang. De veroudering van de maatschappij houdt echter in dat, of wij dit nu willen of niet, steeds meer mensen langer zullen leven en dat het aantal zwaar zorgbehoevende en demente bejaarden sterk zal toenemen. Het anticiperen op deze evolutie heeft de kostenbeheersing in de gezondheidszorg en de ouderenzorg erg actueel gemaakt. Er wordt gepleit voor een stabiliseren van het huidige aantal institutionele ouderenvoorzieningen en voor de promotie van de thuiszorg en de mantelzorg.

Ouderen moeten zo lang mogelijk in hun eigen, vertrouwde omgeving kunnen blijven wonen. Dit is niet alleen de wens van de ouderen zelf; thuiszorg en mantelzorg zouden ook een goedkoper alternatief zijn voor de veel te dure institutionele zorgverlening. Sommigen, wellicht oneerbiedigen, betwisten deze laatste bewering en stellen dat een dergelijke substitutie (cf. de Scandinavische landen) eerder voor een stijging van de uitgaven zorgt. Het stimuleren van de thuiszorg veronderstelt immers ook de uitbouw van ondersteunende voorzieningen, en ook dat

kost handenvol geld.

De idee van substitutie en van subsidiariteit houdt, wanneer ze geen uitbouw van de thuiszorg voor ogen heeft en enkel geïnspireerd is door de zorg om de kostenbeheersing, het gevaar in dat de overheid de verantwoordelijkheid van de ouderenzorg doorschuift naar de ouderen zelf en hun persoonlijk netwerk. Het is duidelijk dat intergenerationele solidariteit, hoe nobel ook bedoeld, in dit perspectief op een oneigenlijke manier kan aangewend worden. De vrees bestaat dan ook dat de toegang tot de zorgvoorzieningen vooral afhangt van de uitgebreidheid van het sociale netwerk en van de financiële middelen waarover men beschikt. Wij hebben wel eens betere definities van solidariteit gehoord.

Een louter passieve, consumerende houding biedt evenmin perspectieven op een oplossing van hogervermeld dilemma. Ouderen zullen in de toekomst meer verantwoordelijkheid moeten opnemen voor hun eigen welzijn. Bovendien merken sommigen op dat het tijd wordt dat de traditionele bouwstenen van de samenleving, zoals het gezin, weer in eer hersteld worden en dat kinderen en kleinkinderen opnieuw meer betrokken worden bij de zorg voor de bejaarde medemens. Opnieuw moet intergenerationele solidariteit zorgen voor een sleutel op de toekomst. Vaak wordt dan verwezen naar de toeneemende individualisering van de maatschappij, de gezinsverdunding en de afname van de familiale solidariteit. Ook hier dient de wolf zich aan in schapevacht. Niemand zal ontkennen dat dergelijke overwegingen ingegeven zijn door de beste bedoelingen. Enige omzichtigheid is echter op zijn plaats, wanneer wij, los van het wensdenken, de realiteit onder ogen zien. Enerzijds blijkt dat het traditionele gezin met een vader, een moeder en vele kinderen steeds minder van deze tijd is. Niet alleen daalt het aantal kinderen per gezin, ook het aantal éénouder-gezinnen neemt snel toe als gevolg van o.a. het stijgend aantal echtscheidingen. Vrouwen participeren bovendien vrij massaal in het arbeidsproces. De beschikbaarheid van het potentieel aan mogelijke mantelzorgers daalt bijgevolg schrikbarend, waardoor de familiale solidariteit ernstig in het gedrang kan komen.

Ouderen zijn trouwens steeds minder geneigd om, eens zij zorgafhankelijk worden, bij hun kinderen in te wonen. Onderzoek toont aan dat de zorg voor bejaarden meestal rust op de schouders van vrouwen (partners, dochters of schoondochters) ouder dan 50 jaar, die de klus meestal alleen moeten klaren. In vele gevallen nemen dezelfde vrouwen ook de zorg voor de kleinkinderen op zich, waardoor vrij snel, door gebrek aan hulp en ondersteunende voorzieningen, de draaglast de draagkracht overschrijdt. Schrijnend wordt het wanneer deze vrouwen omwille van de financiële toestand van hun gezin - wat vaak zo is - nog participeren in het arbeidsproces.

Niet alleen de nodige moed en zelfopoffering motiveert deze vrouwen om de zorg voor de bejaarde op zich te nemen, maar vooral de hoge kosten van het alternatief (institutionele zorg en kinderopvang), gekoppeld aan het gebrek aan voldoende financiële middelen, vormen de rode draad in dit verhaal. Het zal de aandachtige lezer

niet ontgaan zijn dat de nobele afwezigen in deze vorm van familiale solidariteit mannen zijn. Zijn zij het niet die het luidst roepen om het gezin als hoeksteen van de maatschappij in eer te herstellen, of vergissen wij ons? Kan het zijn dat familiale solidariteit onder meer inhoudt dat sommige mannen, die de mond vol hebben over hoe gunstig zij de emancipatie van vrouwen wel gezind zijn, ook daadwerkelijk de handen uit de mouwen steken? Of moeten wij vele vrouwen terugsturen naar de haard, waar zij naar traditionele gewoonte onbaatzuchtig de zorg opnemen voor iedereen die erom vraagt? Het kan toch de bedoeling niet zijn dat het begrip (familiale) solidariteit zo wordt uitgehold dat enkel vrouwen en de financieel zwaksten, bij gebrek aan alternatief, alle lasten moeten dragen. Familiale solidariteit is bijgevolg een mooie denkpiste, die nader onderzoek verdient, maar waarvan de concrete invulling zo'n verregaande gevolgen heeft, dat bijzondere voorzichtigheid geboden is.